

Ctibor Nečas

K POČÁTKŮM ČESKÉ KAPITÁLOVÉ EXPANZE NA SLOVANSKÝ JIH

»Pražské mobilární banky, které v posledních letech silně vzrostly, snaží se soustředit na Prahu část bankovních obchodů celého Rakouska. Některé z nich opírají tyto své snahy speciálně o myšlenku národně-politickou.« (Z přednášky ministerského rady a vládního komisaře vídeňské burzy Dr. E. Lopuszanského, pronesené 8. I. 1907 ve společnosti rakouských národohospodářů.)

Český bankovní kapitál měl vedle shodných rysů i některé zvláštnosti, které jej odlišovaly od vývoje celorakouského bankovníctví. Nejstarší české obchodní banky byly založeny s více než desetiletým zpožděním po prvních vídeňských bankovních domech, přitom však bez větší závislosti na zahraničním kapitálu a téměř výhradně z domácích peněžních zdrojů. Přesto vyrostly z těchto skromných počátků významné bankovní ústavy, jimž se podařilo postupně ovládat peněžní trh v českých zemích a odstraňovat z něj nadvládu kapitálu vídeňských a českých Němců.

Rychlý mocenský vzestup českého bankovního kapitálu dokumentovalo nejenom tempo rozšiřování bankovní organizace, ale i rychlý růst jeho akciové jistiny. Tento zvláště expanzivní a dravý vývoj měl své příčiny v tom, že probíhal v podmínkách imperialismu, kdy se na postupném přerodu habsburské monarchie z agrárního státu ve stát agrárně průmyslový vydatně podílela i podnikatelská aktivita české buržoazie.

Vývojová specifika přivedla české obchodní banky záhy k myšlence bojovat o umístění svého kapitálu nejenom v zemích koruny České, nýbrž i za jejími hranicemi. Jižní proud této kapitálové expanze plynul do hospodářsky méně vyvinutých oblastí habsburské monarchie, ale i dále do celní ciziny. Některým dílčím otázkám této problematiky věnovali pozornost jugoslávští i českoslovenští historikové.¹

V následující studii se pokusíme podat na základě archívního materiálu přehled o počátcích pronikání českého bankovního kapitálu na jihoslovanské peněžní trhy v období před první světovou válkou. Všimneme si nejprve bankovní organizace Živnostenské banky, Pražské úvěrní banky, České průmyslové banky a Ústřední banky českých spořitelien na slovanském jihu, abychom pak mohli sledovat jednotlivé bankovní ope-

race těchto nejvýznamnějších předválečných českých obchodních bank na jihoslovanských peněžních trzích.

Obchodní styk s nečeským prostředím zajišťoval český bankovní kapitál zpočátku cestami ředitelů nebo jiných bankovních úředníků do Vídně, respektive i do jiných oblastí. Tento způsob styku s nečeskou klientelou však s růstem jednotlivých bankovních operací přestával postačovat. Proto přistupovaly české obchodní banky v předvečer první světové války ke zřizování bankovních poboček.

Filiálky se staly významným prostředkem mobilizace a soustřeďování peněžních prostředků: usnadňovaly obchodní spojení, získávaly vklady a odbyly cenných papírů, budovaly úvěrovou soustavu v daleko širším teritoriu, než které mohly až dosud obsáhnout centrály. Styk se slovanským jihem realizovaly přední české obchodní banky zpočátku prostřednictvím svých vídeňských filiálek.

Živnostenská banka otevřela filiálku ve Vídni poprvé na podzim r. 1872, aby ji však po třiletém působení opět zrušila. K obnově vídeňské filiálky se vrátila až v době své zvýšené obchodní aktivity a úspěšné bankovní činnosti 1. VIII. 1898. O jejím poslání banka ve své výroční zprávě napsala: »Zejména tato vídeňská filiálka má pro ústav náš svrchovanou důležitost, jsouc povolána, aby v sobě nejen soustředila veškeren vídeňský obchod bankovní náš i našich osmi filiálek mimovídeňských, nýbrž aby přivedla ústav náš v přímý styk s hlavním tepem rakouského obchodu peněžního, odkud nám také sjednání má novou a hojnou klientelu domácí a zahraničnou a kde má ústavu našemu býti oporou ve finančních obchodech velkého slohu.«² Filiálka ve Vídni nad očekávání rychle zdomácněla a stala se východiskem kapitálových výbojů do jihoslovanského prostředí, jehož peněžní trhy se přirozeně napojovaly na hlavní město habsburské monarchie.

Po Živnostenské bance se odvážila otevřít filiálku ve Vídni také Ústřední banka českých spořitelů. Vídeňská filiálka této druhé české obchodní banky zahájila svou činnost 1. II. 1906 a soustřeďoval se v ní zpočátku obchod cennými papíry a dále obchody komisionářský a lombardní. Komunální zápůjčky si naproti tomu centrála zatím vyhradila pro sebe, podobně jako větší eskontní obchody. Filiálce se přikládala neobyčejný význam především pro budoucnost, neboť její působnost byla vymezena na »veškeré alpské země, Kraňsko, Přímoří, Dalmácii, Chorvátsko-Slavonsko, Bosnu a Hercegovinu, Uhry, a sice na Maďary, Sasíky, Chorvaty a Srby.«³ Postupně bylo pak na vídeňskou filiálku Ústřední banky českých spořitelů převedeno i obchodní spojení se Srbskem a s Černou Horou.

Živnostenskou banku a Ústřední banku českých spořitelů následovala do hlavního města habsburské monarchie i Česká průmyslová banka, která tam otevřela svou filiálku v září r. 1908 a zřídila při ní postupně oddělení pro prodej mouky, filiálku diskontního družstva a filiálku ústavu pro vadia a kauce.⁴

Vídeňské filiálky českých bank měly postavení, které lze charakterizovat jako přechodné k samostatné bance. Platilo to zvláště o filiálce Živ-

nostenské banky, která po jedenácti letech působení vykazovala již sedm a půl miliardy K ročního obrátu a zaměstnávala sama okolo 220 úředníků.⁵

Ještě hlouběji na jih pronikla síť svých filiálek nejdříve Ústřední banka českých spořitelů, když 1. VII. 1907 otevřela svou filiálku v Terstu. Pro nedostatek vyškolených sil i provozovacích nákladů byly však bankovní operace přidělovány této filiálce pouze postupně a nijak se nepospíchalo ani s převodem bankovního spojení z Vídně na Terst. Teprve dodatečně bylo na terstskou filiálku převedeno spojení s peněžními ústavy Chorvatska-Slavonska v soudních obvodech Rijeka, Záhřeb a Varaždín, ovšem s tou výhradou, že se přenechává rozhodnutí centrály, má-li být brán ohled na případnou žádost ústavu, který by si přál setrvávat ve styku s vídeňskou filiálkou.⁶

Vzápětí nato otevřela také Živnostenská banka 1. VIII. 1908 svou filiálku v Terstu a v polovině r. 1912 k ní přiřadila i sezónní expozitury v Gradu a v Opatiji.⁷

Filiálky českých obchodních bank v Terstu měly menší míru samostatnosti a prováděly jenom příkázané bankovní operace. Obě expozitury Živnostenské banky byly pak pouze místně odloučenými úřadovny, jejichž úlohou bylo spíše reprezentovat český kapitál před tzv. velkým obecnstvem.

Na rozdíl od výše uvedených českých obchodních bank, které se přibližovaly jihoslovanské klientele prostřednictvím svých vídeňských, respektive terstských filiálek, rozšířila Pražská úvěrní banka svou bankovní organizaci na slovanský jih filiálkou za hranicemi habsburské monarchie — v Srbsku.

Správní rada banky přijala už v prosinci r. 1909 závazné usnesení, podle kterého se měla požádat srbská vláda o povolení ke zřízení filiálky v Bělehradě. Filiálka by se řídila ustanoveními srbského zákona o akciových společnostech, zatímco její právnícké operace měly být závazné pro samotnou akciovou společnost a její představenstvo mělo platným způsobem zastupovat firmu společnosti. Jakmile bylo získáno od srbské vlády povolení, obrátila se banka se stejnou žádostí na vídeňské ministerstvo vnitra a po kladném vyřízení byla filiálka 5. VII. 1910 aktivována. Bělehradská filiálka navázala velmi čilé styky s tamním obchodem a průmyslem, takže Pražská úvěrní banka upřela od této doby hlavní zřetel své kapitálové expanze na jihovýchod: »Banka se rozhodla být prostřednicí hospodářských styků zemí českých a slovanských z mí baltánských. Budoucnost ukázala, že tento krok byl šťastný a že uvedl v život podniky, které jsou jedněmi z nejvýznamnějších podniků slovanských baltánských států.«⁸

Český bankovní kapitál byl tedy vyvážen mimo země koruny České bez ohledu na to, zda šlo o hospodářsky méně rozvinuté oblasti Rakouska-Uherska nebo o celní cizinu. Z přehledu bankovních poboček vyplývá, že pro slovanský jih byly oporou české kapitálové expanze v rámci habsburské monarchie filiálky českých obchodních bank ve Vídni a později v Terstu, v zahraničí pak filiálka Pražské úvěrní banky v Bělehradě.

V období nastupujícího imperialismu disponovaly však české obchodní banky na slovanském jihu také menšími ústavami, které byly sice formálně samostatné, v nichž však měl rozhodující vliv český bankovní kapitál. Tyto dceřiné banky byly projevem finanční závislosti a napomáhaly expanzi svých mateřských bank na jihoslovanské peněžní trhy. Nejmarkantněji to lze pozorovat na bankovním konsorciu Živnostenské banky, Ta rozvíjela ze všech českých obchodních bank nejširěji sféru svého vlivu zřizováním takovýchto afilací, u kterých si vyhrazovala přiměřené kapitálové účasti a vliv na správu a kontrolovala tak jejich jmění i všechny bankovní operace.

Prvním úspěchem na tomto poli byla součinnost Živnostenské banky s Lublaňskou úvěrní bankou. Jižní alpské země a Slovinsko byly původně odkázány ve svých finančních potřebách jen na tamní spořitelny a záložny, po případě na cizí kapitál. Český bankovní kapitál si dovedl vypočítat všechny výhody takovéto situace, a když se zařizující výbor nové banky obrátil na Živnostenskou banku s dotazem po možné kapitálové účasti, dostalo se mu této kondicionální odpovědi: »Ve správní radě svůj vliv si vyhraditi, několik našich úředníků co našich důvěrníků k vedení tam dosaditi a veškeré bankovní obchody vídeňské se musí pouze s naší filiálkou prováděti.«⁹ Za těchto podmínek získala Živnostenská banka v r. 1900 úplný vliv na správu Lublaňské úvěrní banky, která se tak stala jejím dceřiným ústavem.

Za pomoci Živnostenské banky zvyšovala pak Lublaňská úvěrní banka svůj akciový kapitál z původních 500.000 K na 1 mil. K v r. 1901, 2 mil. K v r. 1905, 3 mil. K v r. 1907, 5 mil. K v r. 1910 a 8 mil. K v r. 1911 a rozšiřovala svou činnost na slovanském jihu budováním filiálek ve Splitu, v Celovci, v Terstu, v Sarajevě, v Gorici a v Celji. Svou finanční závislostí se Lublaňská úvěrní banka přimkla ještě úžeji k Živnostenské bance, která s pomocí tohoto dceřiného ústavu rozšiřovala dále svůj vliv na jihoslovanských peněžních trzích.

Z Lublaňské úvěrní banky vzešel také podnět k tomu, aby Živnostenská banka rozšířila svou bankovní organizaci a spolu se slovinskými finančními kruhy se zúčastnila 29. X. 1905 na založení Jadranské banky v Terstu. Finanční závislost nového peněžního ústavu byla na Živnostenské bance mnohem vyšší, než tomu bylo v předcházejícím případě. Z akciového kapitálu 1 mil. K upsali totiž domácí zájemci jen 375.000 K, zatímco Lublaňská úvěrní banka převzala akcie za 125.000 K a Živnostenská banka dokonce za 500.000 K. Za tuto účast si Živnostenská banka vynutila zastoupení ve správní radě (2 ze 7 zástupců) a v dozorčí radě (1 ze 3 zástupců), podíl za zisku (40% z dividendy převyšující 5,5%), výhradní zastoupení na peněžních trzích ve Vídni, v Praze a v místech svých filiálek, přednostní právo na polovinu akcií při rozmnožení akciové jistiny, vlastní souhlas ke každému zvýšení akciového kapitálu a konečně dosazení vlastních ředitelů a úředníků do nového peněžního ústavu.¹⁰ Zařizující výbor tyto pokořující podmínky přijal a Živnostenská banka tak získala na slovanském jihu nového exponenta své kapitálové expanze.

Akciový kapitál Jadranské banky v Terstu byl pak zásluhou Živnostenské banky postupně zvyšován na 3 mil. K v r. 1906, na 6 mil. K v r. 1910 a konečně na 8 mil. K v r. 1911. V tom roce Jadranská banka v Terstu

fuzovala s Chorvatskou úvěrní bankou v Dubrovniku a změnila její centrálu i pobočky v Šibeniku, ve Splitu a v Zadru ve své filiálky, kromě nichž měla další filiálky v Opatiji a v Lublani.

Ve stejné době, kdy diktovala podmínky své kapitálové účasti na Jadranské bance v Terstu, začala Živnostenská banka vyjednávat o spojení s peněžními trhy v Chorvatsku-Slavonsku. Vídeňská filiálka tehdy centrále navrhovala účast na Chorvatské komerční bance v Záhřebu se zdůvodněním: »Jelikož pak naše spojení s Chorvatskou komerční bankou může nám snadno dalších výhodných obchodů přinést, myslíme, že náš ústav si jen prospěje, jestliže na spojení to vstoupí.«¹¹ Na základě tohoto návrhu převzala pak Živnostenská banka akcie Chorvatské komerční banky v obnosu 1,440.000 K, za což se tato banka zavazovala, že každé další zvýšení jejího akciového kapitálu bude záviset na svolení mateřského ústavu, jemuž případnou i místa v ředitelství (3) a v dozorčí radě (1), jakož i podíl na zisku (po dobu 12 let 20% z dividendy převyšující 5% a po uplynutí této lhůty 20% z dividendy převyšující 6%).

Daleko výnosnější operaci v Chorvatsku-Slavonsku a vůbec nejvýznamnější spojení Živnostenské banky se slovanským jihem představovala pak její účast na Chorvatské zemské bance, která vznikla převzetím bankéřské firmy Sorger, Weismayer & Cie v Osijeku. O komanditování nebo akcionování uvedené firmy jednala Živnostenská banka už od října r. 1907, nakonec se však obě strany dohodly na zřízení samostatné banky. S ohledem na anekční krizi byla pak banka založena teprve na valné hromadě akcionářů 26. V. 1909.¹² Chorvatská zemská banka se stala nejvýhodnějším a realizovanými bankovními operacemi také nejsilnějším článkem, spojujícím Živnostenskou banku s jihoslovanským peněžním prostředím nejenom před první světovou válkou, ale zvláště pak v následujícím vývoji poválečném.

Základní akciový kapitál Chorvatské zemské banky byl stanoven na 2,5 mil. K a Živnostenská banka z tohoto obnosu upsala celou polovinu. Za její intervence zvýšila pak nová banka v r. 1910 svůj akciový kapitál na 5 mil. K a fuzovala s ústavem Chorvatská eskomptní a směnečná banka v Brodu n. Sávou, který přeměnila ve svou bankovní pobočku a postupně zakládala i další filiálky v Záhřebu, v Subotici a ve Varaždinu.

K jihoslovanské orientaci Živnostenské banky patřila i snaha o zřízení dceřiné banky v Budapešti. Pro novou banku byl schválen název Zemská průmyslová banka, která zahájila svou činnost 1. IX. 1910 s akciovým kapitálem 2 mil. K. Živnostenská banka vlastnila polovinu akcií a zúčastnila se i na zvýšení akciového kapitálu Zemské průmyslové banky v Budapešti v r. 1911 ze 2 mil. K na 5 mil. K.¹³

Jihoslovanské peněžní trhy považovala tedy Živnostenská banka za zvláště výhodnou sféru uplatnění svého kapitálu. Spojení s těmito trhy provozovala soustavně od přelomu století, kdy zřizovala v Lublani, v Terstu, v Záhřebu, v Osijeku i v Budapešti formálně samostatné ústavy, ve kterých si vyhradila přiměřenou kapitálovou účast i vliv na správu. V menších rozměrech takto postupovaly i ostatní české obchodní banky, z nichž Ústřední banka českých spořitelů založila r. 1908 Ústřední banku, úč. sp. a Česká průmyslová banka vybudovala r. 1911 Uhersko-českou prů-

myslovou banku; oba dceřiné ústavy měly svá sídla v Budapešti a zajišťovaly českému bankovnímu kapitálu zastoupení nejenom v Uhrách, ale i na jihoslovanských peněžních trzích, zvláště při financování tamních dřevařských obchodů.

Prostřednictvím bankovních poboček stejně jako pomocí dceřiných ústavů se otevřelo českému bankovnímu kapitálu úrodné pole působnosti nejenom k navazování běžných bankovních operací, ale i k mimořádným bankovním transakcím na slovanském jihu.

Obchodní podnikání na jihoslovanských peněžních trzích zahajovaly české obchodní banky běžnými formami aktivních i pasivních bankovních operací. Nejjednodušším aktivním obchodem byl eskont směnek. Týkal se směnek obchodních i směnek finančních, které však nebyly aktivem tak vysoce likvidním. Nejobvyklejším pasivním obchodem byla emise vlastních obligací. Spočívala ve vydávání a v prodeji bankovních dluhopisů na základě komunálních zápůjček, poskytnutých státem, zemím, okresům nebo obcím.

Úlohu běžných bankovních operací českého bankovního kapitálu na jihoslovanských peněžních trzích budeme konkretizovat na dobře zachovalém materiálu Ústřední banky českých spořitelen, která bezprostředně po otevření svých kanceláří 1. VIII. 1903 uzavírala většinu svých obchodů v daleko širším rámci, než jaký jí vymezovaly hranice českých zemí.

Hned v prvních cenzurních protokolech této mladé české obchodní banky se objevily vedle českých spořitelen i velmi četné chorvatské, slavonské, srbské a slovinské peněžní ústavy, jimž banka poskytovala směnečné úvěry. První z těchto mimočeských bankovních operací byla uzavřena v Záhřebě. Hned v srpnu r. 1903 (!) tam Ústřední banka českých spořitelen eskontovala Chorvatské zemědělské bance směňky do 150.000 K a později zvýšila eskontní obligo na 220.000 K. Záhřebská banka se stala jedním z těch ústavů, u kterých se povolení krátkodobého úvěru přeměnilo v dalších letech v trvalé angažmá.¹⁴

Poněvadž po Chorvatské zemědělské bance byly velmi rychle poskytovány směnečné úvěry i dalším jihoslovanským peněžním ústavům, vyžádal si výkonný výbor dispozice pro tyto běžné bankovní operace v Chorvatsku-Slavonsku. Většina členů správní rady přes souhlas s jihoslovanskými obchody pobízela k opatrnosti při vývozu kapitálu za hranice českých zemí. Výsledkem jejich obsáhlé debaty bylo, že »dlužno při obchodu mimo zemí koruny České postupovati s největší opatrností, tak jak posláni ústavu našeho tomu káže. Přitom šetřeno budiž té zásady, aby zejména naše spořitelnictví bylo vždy na prvním místě, totiž aby jinde investoval se kapitál spíše přechodně a domácí spotřebě byl vždy k dispozici.«¹⁵

Přes toto vcelku opatrné stanovisko poskytla Ústřední banka českých spořitelen úvěry zejména záhřebským peněžním ústavům, jako byla Chorvatská zemědělská banka, Chorvatská obchodní banka, První chorvatská spořitelna, Chorvatská úvěrní banka, Chorvatsko-slavonská zemská hypoteční banka ad., z mimozáhřebských peněžních ústavů pak zejména Chorvatské eskomptní a směnečné bance v Brodě n. Sávou, Jižní hospo-

dářské bance v Subotici a Bělehradské obchodní bance, jakož i peněžním ústředím Gospodarska sveza v Pulji a Zadružni savez ve Splitu.

Podle přehledu z r. 1908 eskontovala Ústřední banka českých spořitelů 137.514 kusů směnek v obnosu 241.450.516,52 K, z čehož připadalo na peněžní ústavy chorvatsko-slavonské 21.307 kusů v obnosu 33.172.849,67 K, na peněžní ústavy srbské 9.291 kusů v obnosu 10.953.785,91 K a na peněžní ústavy slovinské 303 kusů v obnosu 1.643.007,40 K. Celkově se tedy jihoslovanské peněžní ústavy podílely na eskontních obchodech Ústřední banky českých spořitelů 18,91%.

Pasivní bankovní obchody Ústřední banky českých spořitelů záležely ve vydávání vlastních cenných papírů na základě komunálních zápůjček. Emisní činnost byla za nepříznivých poměrů na domácím peněžním trhu hlavním zdrojem zisků a banka ji realizovala nejen v českých zemích, nýbrž v určitých letech i v jihoslovanském prostředí.

První mimočeskou komunální zápůjčku uskutečnila banka obci Omiš v Dalmácii. Jednání o obnos 26.000 K zprostředkovala splitská filiálka Lublaňské úvěrní banky a úvěr byl dalmátské obci povolen 2. XI. 1903 na dobu deseti let proti splacení částky 2.000 K ročně při 4,25% úroku, 0,25% režijním příspěvku a přepočítávacím kursu 98,50 K.¹⁷

Filiálka Lublaňské úvěrní banky ve Splitu po tomto úspěšném výsledku nabídla své služby i pro další jednání, na což Ústřední banka českých spořitelů odpověděla, že jí »prostřednictvím při půjčkách komunálních bude mílo, návrhy však učiní až po zkušenostech s první půjčkou.«¹⁸ Zkušenosti však musily být nadmíru příznivé, neboť v prvním roce své činnosti poskytla banka komunální úvěry nejenom v Dalmácii, ale i v Chorvatsku-Slavonsku, v Přímoří, v Haliči a později také v Bukovině, v Bosně a v Hercegovině a dokonce i v Srbsku.

Na okupované jihoslovanské země byla Ústřední banka českých spořitelů upozorněna zástupcem pražské firmy Elektrotechnické závody F. Křížík. Ten totiž sjednal u magistrátů bosenských měst výstavbu elektrických centrál, pro něž se však nedostávalo potřebných investic. Pod podmínkou, že tyto výhodné objednávky budou provedeny pouze u jeho firmy, zajistil pak zástupce příslušné komunální zápůjčky. První nabídku ve výši 177.800 K učinila banka v červenci r. 1905 městu Travniku, později i Brčce a dalším městům v Bosně a v Hercegovině.¹⁹

Bosensko-hercegovinský peněžní trh však neměl pro Ústřední banku českých spořitelů pouze onen význam, že jí přinášel zisky z pasivních bankovních operací. Okupované země totiž navíc ukázaly kapitálové expanzi cestu i k balkánským Slovanům za hranicemi hasburské monarchie.

Dne 18. X. 1905 nabídla Ústřední banka českých spořitelů vysokou komunální zápůjčku městu Bělehradu (25. mil. K). Tato všeobecná nabídka způsobila v rakousko-uherských peněžních kruzích hodně rozruchu a vídeňské listy Die Zeit a Die Politik komentovaly připravovanou bankovní operaci poplašnými notickami. Banka na tyto výpady nereagovala přímo, zato si však pod jejich vlivem zajistila žurnalistickou podporu bělehradského listu Trgovinski glasnik a současně vznesla dotaz, zda budou dozorčí orgány souhlasit s povolením komunální zápůjčky do Srbska.²⁰

Proto se také dostavil na první lednovou schůzi výkonného výboru r. 1906 zeměpanský komisař, který ředitelství banky upozornil, že je třeba nabídku odvolat. Banka totiž nemohla podle stanov a vzhledem k přiznané pupilární jistotě 4⁰/₀ bankovních dluhopisů uzavírat komunální obchody s obcemi zemí, které nebyly zastoupeny na říšské radě. Ředitelství návrh zeměpanského komisaře přijalo, projevilo však obavy, aby příslušné místo stanov nebylo stejně úzce vykládáno i v jiných oborech běžných bankovních operací. Výkonný výbor pověřil proto dva členy správních bankovních orgánů, aby v této otázce intervenovali u příslušných ministerstev a zjistili současně stanovisko vlády k případnému rozšíření práva banky na zřizování filiálék v cizině. O výsledku jednání podali intervenenti výkonnému výboru podrobnou zprávu: »Dle této trvá prý stát na výkladu stanov našich tak, že zápůjčky komunální, na základě kterých se zde pupilární dlužní úpisy vydají, není nám možno poskytovat mimo země na radě říšské zastoupené.«²¹

Po této zprávě a po opatření dalších informací správní rada od navrhované změny stanov upustila. Ačkoliv tedy skončila celá akce neúspěchem, přesto zůstala v dějinách Ústřední banky českých spořitelen cenným dokladem snah tohoto ústavu o uplatnění komunální úvěrové politiky za hranicemi Rakouska-Uherska.

Ve vývojovém období po r. 1907 dávala pak banka v provozu běžných bankovních operací přednost obchodům aktivním před pasivními. Špatná situace na trhu ukládacích papírů ji totiž přiměla k tomu, že podstatně omezila emise vlastních obligací a na nečeských trzích (zvláště v Chorvatsku-Slavonsku a dále také v Bukovině) povolování komunálních zápůjček téměř zastavila.²²

Od samého počátku bylo možno v činnosti Ústřední banky českých spořitelen pozorovat, jak se běžné bankovní operace přeměňovaly v trvalá kapitálová spojení. Zvláště eskont směnek se stával bance prostředkem k tomu, aby se zbavila menších venkovských spořitel a záložen a zaměřila naopak svůj zájem na kapitálově silnější ústavy. Stejnou cestu, po níž vykročila Ústřední banka českých spořitel, urazily v jistém předstihu i jiné české obchodní banky, jejichž kruh žadatelů o poskytnutí úvěrů se neustále zužoval, přitom však se stával stálým klientem českého bankovního kapitálu a současně i udavatelem jeho výbojů na jihoslovanských peněžních trzích.

S přechodem k monopolistickému kapitalismu začaly zaujímat v obchodních programech českých obchodních bank stále významnější místo zakladatelské operace nebo obchody, při kterých banky opatrovaly celý nebo alespoň značnou část kapitálu nově zakládaným akciovým společnostem, uváděly jejich akcie na burzu a část jich rozprodávaly. Na rozdíl mezi nominálním a burzovním kurzem akcií dosahovaly pak zcela mimořádných zisků.

První z těchto mimořádných bankovních transakcí na slovanském jihu provedla Živnostenská banka, když se r. 1905 stala spoluzakladatelkou První chorvatsko-slavonské akciové společnosti pro průmysl cukerní v Osijeku, z jejíhož akciového kapitálu 4 mil. K upsala 500.000 K. Za tuto

účast se společnost zavázala, že bude mít smluvně zaručeno dodávání řepy, že předloží bance stanovy, rozpočty staveb a strojů i písemný souhlas vlády s celým projektem a že konečně přenechá bance komisionářský prodej cukru, melasy, po případě též suroviny. Po těchto opatřeních mohla banka upisovatelům akcií s klidným svědomím napsat: »Chováme v prosperitu podniku tohoto důvěru, poněvadž osoby vedoucí, jakož i základy podniku jsou reelní.«²³ Objekt byl vybudován r. 1906 a zařízení mu dodala česká firma Strojírny a. s., dř. Breitfeld, Daněk a sp. Skládal se z cukrovaru a rafinerie a mohl denně zpracovat 7.000 q řepy a vyrobit 600 q surového cukru. Po velmi úspěšných kampaních byla smlouva s osjeckým cukrovarem přenesena v r. 1912 na Chorvatskou zemskou banku.

Jinou zakladatelskou operaci uskutečnila Česká průmyslová banka r. 1908, když založila Akciovou společnost pro zužitkování lesů v Pešti. Podnik byl vybaven akciovým kapitálem 2,8 mil. K a měl obstarávat »zužitkování výrobků a materiálů dřevařských z tuzemských i cizozemských lesů.«²⁴ Jeho zřízení bylo po právní stránce značně spletité, takže ve správních orgánech banky nechyběly ani námitky, že by se uvolňovaného kapitálu mohlo dobře použít především doma. Nakonec však naděje na prosperitu a výnosnost zaplašila všechny projevy nedůvěry a návrh na založení akciové společnosti byl přijat. Podnik pak získal na řadu let právo k exploataci jakostního a levného dříví v lesních komplexech v Chorvatsku-Slavonsku, v Bosně a v Hercegovině, ale i v Sedmihradech a v dalších oblastech.

Ústřední banka českých spořitelů se zúčastňovala na zakladatelské činnosti prostřednictvím svého dceřiného ústavu Securitas, společnosti s ručením omezeným v Praze. V srpnu r. 1908 ji terstské zastupitelství Security upozornilo na možnosti mimořádných bankovních transakcí v rakouském Přímoří. Banka tam proto ihned vyslala svého zástupce k nezávaznému jednání a už v říjnu r. 1908 povolila Securitě úvěr 1,2 mil. K pro akciovou společnost Opatijská elektrická malodráha na stavbu železnice v Opatiji. Toto spojení bylo tak těsné, že společnost nakonec přešla pod úplný vliv Security a tím nepřímo i Ústřední banky českých spořitelů. Současně se stala Securitas i hlavní věřitelkou podnikatelství staveb Rakouská riviéra, as. — Jacob L. Münz, jemuž byl povolen r. 1909 vysoký úvěr na dostavbu hotelového zařízení v Pulji a později byl tento úvěr nerozvázně rozšiřován i o zápůjčky přímořským obcím na stavbu elektrické malodráhy v Pulji, na výstavbu hotelových zařízení v Poreči a v Pulji a na stavby domů v Poreči, v Boruttu a v Pulji.²⁵ Poskytnutím vysokých úvěrů chtěla banka udržet v chodu všechny podniky, kterým hrozilo poškození následkem nepříznivých peněžních poměrů Münzova podnikatelství staveb. Místo očekávaného zisku však spojení s touto akciovou společností Ústřední banku českých spořitelů těžce poškodilo a společnosti Securitas způsobilo úplnou imobilizaci.

V r. 1910 zvýšil akciový parní mlýn Union v Osjeku akciový kapitál z 800.000 K na 1,2 mil. K. Vídeňská filiálka Živnostenské banky spolu s Chorvatskou zemskou bankou převzala při této příležitosti zbytek akcií, které nebyly rozebrány starými akcionáři. Za intervence Živnostenské banky uskutečnila pak Chorvatská zemská banka r. 1913 další zvýšení akciového kapitálu osjeckého mlýna na 2,4 mil. K. Zisk Živnostenské

banky ze syndikátu, který se zabýval rozprodejem nových akcií, činil 21.256 K.²⁶

Zakladatelské operace v jihoslovanském prostředí za hranicemi habsburské monarchie uskutečnila Pražská úvěrní banka. Podnět k nim dal inž. B. Picka z Bělehradu, který navrhoval postavit srbský cukrovar nejprve Živnostenské bance a teprve když tu byl odmítnut, obrátil se na Pražskou úvěrní banku. Lákavá nabídka našla v bance okamžité porozumění a bankovní ředitel byl ihned vyslán na studijní cestu, na níž měl vyšetřit poměry srbského cukerního průmyslu. Výsledkem cesty byla dohoda s firmami Čirković v Bělehradě a brí Münchové v Paračině o utvoření akciové společnosti na surovárnu a rafinerii cukru v Čupriji. Akciový kapitál měla zaručit převážně Pražská úvěrní banka (z 3 mil. dinarů připadlo na obě srbské firmy jen 600.000 dinarů) a také sídlem společnosti měla být Praha. Po vleklém jednání byla v květnu r. 1911 udělena koncese Srbsko-české akciové továrně a rafinerii cukru. Stavba objektu byla zadána české firmě M. Blechy v Praze, dodávky strojního zařízení byly svěřeny Strojárnám, a. s., dř. Breitfeld, Daněk & Co a Českomoravské továrně na stroje v Praze. Podnik byl zařízen na zpracování 8.000 q řepy při současné rafinaci veškerého výrobku. První kampaně narazily však následkem událostí za balkánských válek na mimořádné výrobní obtíže.²⁷

Transakce Pražské úvěrní banky v Srbsku se stala předmětem pozornosti české žurnalistky, která si přála, aby se úspěch banky stal pobídkou k praktickému uskutečňování ideje slovanské vzájemnosti: »Nepodnikavosti srbské výhodně využívají kapitalisté němečtí na velikou škodu Srbů samých. A proto už v zájmu praktického řešení ideje všeslovanské vzájemnosti třeba, aby český kapitál neváhal v plné síle své postavit se na odpor kapitálu německému a uplatňoval se ve všech odvětvích průmyslnictví, zvláště pak když jsou tak v Srbsku příznivé okolnosti, podporující prodírání kapitálu českého na Balkán. Srbská vláda se své strany přijme ochotně každý krok české podnikavosti, neboť jí poslouží v boji proti německému Drang nach Osten, zaplavujícímu i malé království a vlekoucímu v patách strašlivé příšery politického drangu.«²⁸

Vedle vybudování cukrovaru v Čupriji provedla Pražská úvěrní banka v srbském prostředí ještě jednu velkorysou zakladatelskou operaci, jíž byla přeměna pivovaru a sladovny M. Kosovljanina v Jagodině v akciovou společnost. S možností výnosně akcionovat tento podnik počítalo ředitelství banky od srpna r. 1911 a realizovalo ji v lednu r. 1912 zřízením Paro-strojního pivovaru a sladovny M. Kosovljanina a. s. s akciovým kapitálem 2 mil. dinarů. Banka vyplatila původnímu majiteli za jeho podnik 350.000 K, zaplatila za něj všechny dluhy a angažovala jej za ředitele. Podnik pak byl přestavěn firmou M. Blechy v Praze a vybaven moderním zařízením, které dodaly české strojírny. Jeho výroba neobyčejně stoupla, takže r. 1913 mohl přistoupit k vyplácení první dividendy a podle výroční zprávy »rozmnožoval svůj odbyt hlavně do nově zabraných území a sliboval do budoucna trvalou dobrou výkonnost.«²⁹

Poslední velkou mimořádnou transakcí českého bankovního kapitálu na slovanském jihu v období před první světovou válkou bylo založení Dalmátské akciové společnosti pro mramorový průmysl v r. 1912, na němž

se zúčastnila terstská filiálka Živnostenské banky. Společnost měla za úkol získat pachtovné a exploatační práva na ložiska mramoru v okolí Sinje. Akciový kapitál 600.000 K byl opatřen tak, že polovinu obnosu vnesli dosavadní majitelé mramorových lomů a druhou polovinu upsala filiálka Živnostenské banky v Terstu.³⁰

Z přehledu mimořádných bankovních transakcí, podobně jako i z rozboru běžných bankovních operací, vyplývá, že styky českého bankovního kapitálu přesahovaly i v této oblasti rozsah místního peněžního trhu a zaměřily svůj zvýšený zájem na jihoslovanské země v habsburské monarchii i za hranicemi Rakouska-Uherska. Zvláště významným cílem české kapitálové expanze byly oblasti s perspektivou zvýšeného rozvoje surovinové těžby, průmyslu a obchodního podnikání.

Počátky kapitálové rozpínivosti českých obchodních bank se dělí zhruba do dvou vývojových fází. V prvním období, trvajícím od přelomu století do r. 1907, bojoval český bankovní kapitál přednostně o ovládnutí domácího peněžního trhu a tím i o dovršení českého hospodářského emancipačního procesu. V této době bylo možno sledovat teprve začátky kapitálových výbojů za hranice českých zemí. Ve druhém období, vymezeném léty 1908—1914, dosáhly průmyslové a bankovní monopoly úplné nadvlády nad rakousko-uherskou ekonomikou a český bankovní kapitál nabyt převahy na svém vlastním peněžním trhu. Tehdy se také mnohonásobně zrychlilo pronikání českého bankovního kapitálu na slovanský jih a podstatně se zvýšil počet běžných i zakladatelských bankovních operací na jihoslovanských peněžních trzích.

BILJEŠKE

¹ Z jugoslávských historiků například S. Čurčin, V. Rozenberg, S. Dimitrijevič, z československých Z. Jindra, K. Herman, J. Horejšek a autor předložené studie.

² Nestránkovaná **Výroční zpráva Živnostenské banky pro Čechy a Moravu v Praze za r. 1898.**

³ Archiv Investiční banky v Praze (dále zkracuji jako AIB), fond ÚBČS, sign. A 13, správní rada 21. 1. 1906.

⁴ Nestránkovaná výroční zpráva **Česká průmyslová banka. Zpráva za obchodní období od 1. I. do 31. XII. 1910. Pro valnou hromadu dne 8. III. 1911.**

⁵ **Peněžní obzor**, III (1910), s. 105—107.

⁶ AIB, fond ÚBČS, sign. A 26, výkonný výbor 11. a 25. I. 1908 a 22. II. 1908.

⁷ Nestránkované **Výroční zprávy Živnostenské banky pro Čechy a Moravu v Praze za r. 1908 a 1912.**

⁸ **Padesát let Pražské úvěrní banky 1870—1919**, Praha b. d., s. 24.

⁹ Archiv Státní banky československé v Praze (dále zkracuji jako ASBČ), fond ŽB, sign. S-I/c-10, výkonný výbor 6. a 20. IV. 1900.

¹⁰ ASBČ, fond ŽB, sign. S-I/c-13, výkonný výbor 21. III. 1905.

¹¹ ASBČ, fond ŽB, sign. S-I/c-14, výkonný výbor 11. IV. 1905.

¹² ASBČ, fond ŽB, sign. S-I/c-16, výkonný výbor 3. X. 1907 a 27. III. 1908, sign. S-I/c-17, výkonný výbor 24. X. 1908 a sign. S-I/c-18, výkonný výbor 26. V. 1908.

¹³ ASBČ, fond ŽB, sign. S-I/c-20, výkonný výbor 25. IV. 1910.

¹⁴ AIB, fond ÚBČS, sign. A 23, výkonný výbor 14. VIII. a 15. IX. 1903.

¹⁵ AIB, fond ÚBČS, sign. A 13, správní rada 5. X. 1903.

¹⁶ **Výroční zpráva Ústřední banka českých spořitelů 6 (1908). Od 1. I. do 31. XII. 1908.** Praha 1908, s. 25—26.

- ¹⁷ AIB, fond ŮBČS, sign. B 317, komunální zápůjčky obci Omiš.
- ¹⁸ AIB, fond ŮBČS, sign. B 23, výkonný výbor 14. XI. 1903.
- ¹⁹ AIB, fond ŮBČS, sign. A 24, výkonný výbor 22. VI. a 22. VII. 1905.
- ²⁰ Ibidem, výkonný výbor 20. a 28. X. 1905.
- ²¹ Ibidem, výkonný výbor 3. III. 1906.
- ²² Výroční zpráva **Ůstřední banka českých spořitelén 5 (1907). Od 1. I. do 31. XII. 1907 a 6 (1908). Od 1. I. do 31. XII. 1908.**
- ²³ Dopis Živnostenské banky Dr. O. Pražákovi (13. IX. 1906) — ASBČ, fond ŽB, sign. S-VIII/f-50/1.
- ²⁴ Výroční zpráva **Česká průmyslová banka. Zpráva za obchodní období od 1. I. do 31. XII. 1909 pro valnou hromadu dne 8. III. 1910**, s. 6-7.
- ²⁵ AIB, fond ŮBČS, sign. A 27, výkonný výbor 10. IX. 1909 a 7. a 29. I. 1910.
- ²⁶ ASBČ, fond ŽB, sign. S-I/c-19, výkonný výbor 1. III. 1910 a sign. S-I/c-25, výkonný výbor 10. IX. 1913.
- ²⁷ ASBČ, fond PŮB, sign. S-I/a-1-A, správní rada 18. XII. 1909, 5. III. 1910, 10. III. 1911, 22. IV. 1911 a 13. VII. 1911. Rovněž Státní Ůstřední archiv v Praze, fond MO/R, sign. H, čj. 39.303/11
- ²⁸ **Český kapitál do Srbska**, Národní listy 23. VI. 1911.
- ²⁹ Výroční zpráva **Pražská Ůvěrní banka. 44. výroční zpráva a rozvaha za r. 1913.**
- ³⁰ ASBČ, fond ŽB, sign. S-I/c-23, výkonný výbor 8. XII. 1913.

K POČECIMA EKSPANZIJE ČEŠKOG KAPITALA NA SLAVENSKI JUG

Češke trgovačke banke bile su osnovane sa više od deset godina zakašnjenja nakon prvih bečkih bankovnih ustanova, pri tome ali bez veće zavisnosti od stranog kapitala a skoro isključivo iz domaćih novčanih izvora. Iako su izrastale iz skromnih početaka, uspjelo im je zbog brzog i moćnog razvoja postepeno zagospodariti novčanim tržištem u českim zemljama i odstraniti premoć kapitala bečkih i českih Nijemaca. Ovaj naročito ekspanzivni i grabežljivi razvoj imao je svoje razloge u tome što se odigrao u uslovima nastupajućeg imperijalizma.

Specifični razvitak Zanatske banke, Praške kreditne banke, Češke industrijske banke i Centralne banke českih štedionica, doveo je doskora do spoznaje da se treba boriti za plasiranje viška kapitala i preko granica českih zemalja. K slavenskom, jugu kretao se pravac ekspanzije kapitala na privredno manje razvijene zemlje Habsburške monarhije; ali i dalje do carinskog inozemstva.

Za slavenski jug bile su baze češke ekspanzije kapitala filijale českih trgovačkih banaka u Beču a poslije u Trstu, a u inostranstvu filijala Praške kreditne banke u Beogradu, bečke filijale Zanatske banke, Centralne banke českih štedionica i Češke industrijske banke imale su poziciju koja se mogla smatrati kao prijelazna na samostalne banke. Tome naprotiv tršćanske filijale Centralne banke českih štedionica i Zanatske banke, slično kao i beogradska filijala Praške kreditne banke, raspolagale su s manjom mjerom samostalnosti i obavljale samo bankovne poslove po nalogu centrala.

Osim bančinih podružnica, osnivale su češke trgovačke banke na slavenskom jugu i formalno samostalne ustanove u kojima su si zadržale primjerni udio u kapitalu i uticaj na upravljanje. Takove posestrime organizirala je Zanatska banka u Ljubljani, u Trstu, u Zagrebu, u Osijeku i u Budimpešti, Centralna banka českih štedionica posestrimu u Budimpešti a Češka industrijska banka također posestrimu u Budimpešti.

Razgranata bančina organizacija tj. bančine filijale i banke-posestrime, otvorile su českom bankovnom kapitalu plodno polje djelovanja za ostvarenje tekućih i osnovnih bankovnih operacija i poslovanja na slavenskom jugu.

Poslovanje na novčanom tržištu slavenskog juga vodile su češke trgovačke banke klasičnim formama aktivnih i pasivnih bankarskih operacija. Najjedno-

stavljajući aktivni posao bio je eskont mjenica, najobičniji pasivni posao bila je emisija vlastitih obligacija. Osnivačke bankovne operacije, kod kojih su češke trgovačke banke priskrbile cijeli odnosno veliki dio kapitala novo osnovanim dioničarskim društvima, su usmjeravane u zemljama slavenkog juga uz perspektivu povećanog razvoja eksploatacije sirovina, industrijskih proizvoda i prometa trgovine. Iz ovih vanrednih bankovnih transakcija, iznikla su značajna poduzeća Znanstvene banke (Tvornica šećera u Osijeku, Mlin u Osijeku i Društvo za eksploataciju mramora u Dalmaciji), Češke industrijske banke (Drvena industrija u Budimpešti), Centralne banke čeških štedionica (električne željeznice i hotelske zgrade na austrijskom primorju) i Praške kreditne banke (Tvornica šećera u Cypriji i Pivara u Jagodini).

Počeci ekspanzije kapitala čeških trgovačkih banaka dijele se uglavnom na dva razvojna pravca. U prvom vremenskom razdoblju, koje je trajalo od promjene stoljeća do god. 1907, borio se češki bankovni kapital prvenstveno da zagospodari domaćim novčanim tržištem a s time i za završetak češke emancipacije privrednog procesa. U tom razdoblju mogu se nazirati tek počeci proboja kapitala izvan granica čeških zemalja. U dugom razdoblju, ograničenom godinama 1908—1914, postigli su industrijski i bankovni monopoli potpunu prevlast na austrijsku ekonomiku i češki bankovni kapital zagospodario je popuno na domaćem novčanom tržištu. Tada je također nekoliko puta ubrzano prodiranje češkog kapitala na slavenski jug.